

Sidra Waëra (Exodus 6:2 – 9:35)

18 januari 2015 / 27 Tewet 5775

Exodus 6:2-9, 7:1-5 (Naardense)

Thema: Gods handelen en onze vrije wil

Inleiding

Vanaf Exodus 1 wordt de naam 'Israel' gebruikt om het *volk* Israel mee aan te duiden. En vanaf nu gaat het dan ook om de weg die God met zijn volk gaat. Dat volk verkeert vooralsnog in diepte en ellende. Maar – zo zegt God het zelf ook in de Sidra die aan de orde is – op grond van zijn beloften aan Abraham en zijn nageslacht gaat God nu als Losser optreden. En in de loop van het boek Exodus wordt steeds duidelijker hoe die lossing en verlossing gaat plaatsvinden.

Deze manier van verlossen die gaandeweg wordt onthuld, blijkt typerend te zijn voor alle verlossende daden die God in de geschiedenis doet. We vinden hier dus om zo te zeggen de *pilot* voor de resterende bijbelse en wereldgeschiedenis en het *prototype* van wat God onder verlossing verstaat en hoe Hij die teweegbrengt. Niet voor niets zullen deze daden in Exodus daarom in alle eeuwen door Israel worden herdacht en doordacht, omdat ze de basis en de modus vormen waarop alle verlossingen van Godswege in de geschiedenis zullen plaatsvinden. En in welke diepte en ellende en het volk dus ook verkeerde en verkeert, zij zullen deze exodus-verhalen lezen en daaraan hun hoop ontlene voor een verlossing in hun eigen dagen.

De manier nu waarop deze verlossing plaatsvindt beneemt ons de adem en kan ons verstandelijk tot vertwijfeling brengen. Want deze *pilot* en dit *prototype* zet ons ook direct voor de vraag hoe God omgaat met de vijanden van Hem en zijn volk. Wat moeten we met een God van wie we lezen dat Hij de Farao telkens zal verharderen en die tenslotte de Egyptenaren in de Rode Zee verdrinkt? Wat voor kans heeft de Farao dan gehad? En deze manier van verlossen blijkt een repeterende breuk te zijn in Gods handelen. Als Paulus over deze zaken nadenkt herinnert hij ons eraan dat God al gezegd had dat Hij Jakob heeft liefgehad en Ezau heeft gehaat nog voordat ze geboren waren. Hoeveel kans geeft dat dan nog aan Ezau? Hoeveel kans – om nog maar een ander, één van de grootste verlossingsverhalen erbij te halen – heeft Judas gehad die al van tevoren gekozen was om te sneuvelen in het reddingswerk van Christus?

Voor dit soort vragen staan wij met de Sidra Waëra – 'en Ik verscheen' (6:3). In allerlei toonaarden laten de Joodse commentaren op die Sidra zich uit over de kwestie van de verharding van het hart van de Farao en hoe zich dat verhoudt tot de vrije wil van de mens.

... het woord tot Farao: Heenzenden zal hij de zonen Israels uit zijn land! – maar dan zal Ik het hart van de Farao verharderen... (Exodus 7:2b,3a; Naardense)

Hoe constituerend onze Sidra is voor het Joodse volk en hun denken over verlossing, blijkt wel uit het feit dat de verzen 6 t/m 8 in Exodus 6 grondlegend zijn voor de bekering bij de sederviering, de maaltijd die hoort bij Pesach, het feest van de verlossing uit Egypte. In hoofdstuk 6:6-8 horen we God achtereenvolgens zeggen: Ik zal jullie uitleiden uit de lasten van Egypte; Ik zal jullie redden uit de slavernij; Ik zal jullie loskopen met uitgestrekte arm; Ik zal jullie nemen tot mijn volk; Ik zal jullie brengen naar het land dat Ik beloofd heb aan Abraham en zijn zaad. De vier bekering die jaarlijks rondgaan bij de sedermaaltijd zijn hiernaar genoemd: de beker van de uitleiding, de beker van de redding, de beker van de verlossing, en de beker van de aanneming. Een vijfde beker wordt apart gezet voor als Elia komt, en is 'de beker van de volkomen verlossing' als Israël in vrede leven zal in het land dat hen beloofd is. Zo heeft ook Jezus jaarlijks de maaltijd van Pesach gevierd; in zijn laatste jaren op aarde deed Hij dat met de kring van zijn discipelen. En de woorden van deze Sidra hebben daarbij geresoneerd en de verhalen van de uittocht werden zo verteld dat men het als het ware opnieuw beleeft. Met de bedoeling dat je zelf zo opgaat in het verhaal dat het je eigen verhaal wordt; je mee opgenomen wordt in het verlossingsverhaal. Zodat je het verhaal ook gaat herkennen in je eigen leven en je bij het heffen van elke beker je eigen Egypte en het donker en de lasten van je eigen tijd signaleert, maar ook gelooft en hoopt: verlossing komt! Exodus is aanstaande!

En in principe zou dat voor ons niet anders moeten zijn als we volgende week zondag de verlossing vieren aan het Heilig Avondmaal. Zit dit verlossingsverhaal in ons hoofd en hart?

Wie nu oplettend leest ziet dat er in het bijbelse verlossingsverhaal vaste ingrediënten zitten. Ingrediënten die als in een repeterende breuk in elk verlossingsverhaal aanwezig zijn. En één van de lastigste daarvan en moeilijk te doorgronden is die van de verblinding en verharding. En als je daarover nadenkt zet je dat ook voor het raadsel van de rol van het kwaad op weg naar de bevrijding.

Om maar met deze vragen te beginnen: was Abram een beter mens dan alle andere mensen? Was Jakob een beter mens dan Ezau? Is Israël een beter volk dan alle andere volken? Het antwoord in de Bijbel is in alle gevallen: nee. Het is een gunst, een genade, om te worden gekozen/geroepen. Niet meer en niet minder. En als de gekozenen dat vergeet, zichzelf inderdaad beter gaat achten dan de ander, kan het zo maar gebeuren dat God je voorlopig laat vallen en juist met de ander verdergaat. Wie gekozen is, kan alleen maar leven uit de verwondering daarover.

Maar waarom heeft God dan Abram gekozen, Jakob gekozen, Israël gekozen, en alle anderen daarmee op de tweede plaats gesteld - 'gehaat' is niet de goede vertaling van dat Hebreeuwse woord, het is - , meer op afstand gezet?

Het lijkt er sterk op dat dit Gods manier is om iets in gang te zetten, om een verschil in de wereld te maken, om geschiedenis te maken.

Paulus verbindt deze keuze met een ethisch beginsel. Hij legt het accent erop dat het meerdere en sterkere in deze wereld de opdracht heeft om het mindere en kwetsbare te dienen. En dat God in principe steeds de kwetsbare het meest nabij wil zijn; dat Hij het mindere dus zegent bovenal.

Dat betekent dat God dus in principe vanuit het kwetsbare en kleine in en aan deze wereld werkt. De keuze voor een Abram of Jakob of Israël is in elk geval

een keuze voor wie vrij kansloos in de wereld staan. Abram gehuwd met een onvruchtbare vrouw, Jakob het zwakker broertje van de jager Ezau, Israel een slavenvolk in Egypte. Aan dit kleine en verdrukte verbindt Hij zich, Hij belooft hen heil.

En vanuit dit kleine en verdrukte gaat een boodschap naar alles wat zich groot en sterk maakt in de wereld, een oproep om je te ontfermen, om je hart te laten spreken ten opzichte van alles en iedereen die in een kansloze positie zit of zelfs wordt verdrukt. En om vanuit die motivatie recht te doen.

Dat betekent niet dat 'de zwarte piet' daarmee gelijk en altijd alleen naar de faraonen van deze wereld gaat. Omdat zij hun hart niet meer laten spreken; omdat zij hun hart verhardden. Ik zei al: Israel is niet beter dan anderen. Verharding en verblinding zijn ook bij hen volop aanwezig en de hele Bijbel spreekt daarvan.

Opvallend in Exodus 6: Hij gaat Israel niet bevrijden omdat het volk in Hem gelooft, nee, Hij gaat hen bevrijden omdat Hij het zelf heeft beloofd. God zegt zich zijn beloften aan Abraham te herinneren, en dat Hij die beloften nu waar wil maken, en daarmee ook zijn eigen NAAM zal bewijzen – JHWH, Ik zal er voor je zijn – ; en dat Israel, Abrahams nageslacht dat schreeuwt uit de diepte, nu ook zal weten dat hun God de Ene is, JHWH, die de verdrukte bevrijdt!

Maar geloof wordt bij Israel zelf niet of nauwelijks gevonden: Mozes wil aanvankelijk niet, het volk is binnen de kortste keren kwaad op Mozes en Aäron, en Mozes staat vlak vóór de Sidra van vandaag boos voor God: waarom hebt u mij eigenlijk gezonden, waarom doet u dit volk kwaad, gered hebt U ons bepaald niet?! En de woorden van God in hoofdstuk 6 lijken dan ook bijna ontstemd te klinken. Men komt zijn eer te na. Hij spreekt uit: 'Ik heb mijn beloften gedaan! En Ik kom die na! Ik zal uitleiden en Ik zal redden, en Ik zal loskopen, en Ik zal aannemen, en Ik zal thuisbrengen'. "Zeg ze dat maar", zegt God tegen Mozes. Mozes zegt het, maar ze luisteren niet eens; de omstandigheden zijn te zwaar om te kunnen hopen en geloven. God vindt bij Israel – en bij ons – geen natuurlijk aanknopingspunt voor zijn daden.

Met andere woorden: de geschiedenis die God in gang zet, zijn weg richting verlossing, is niet omdat sommige mensen beter zijn dan anderen en zij die verlossing verdienen. Nee, het doel van God ligt kennelijk veel verder weg en gaat ver boven dit soort menselijk gekift uit. De geschiedenis die Hij in gang zet is bedoeld om iedereen, heel de wereld, tot verlossing te brengen. Zijn boodschap wil alle mensen aanzetten tot ontferming over wat kwetsbaar is, of in kansloze positie is gezet, of gekleineerd wordt of zelfs verdrukt en vermoord. Daarin is de gekozen een instrument.

Het is evident dat God daarbij Israel in het bijzonder gebruikt als een instrument in deze wereld. Maar dan ook alleen als Gods eigen keuze. Nooit om wat Israel zelf is of zelf doet. Hij kan hen zelfs bij tijden als het ware voorbijzien, of overleveren aan ballingschap, of – zoals Paulus in Romeinen 9 t/m 11 betoogt – hen met blindheid slaan zodat ze de Messias niet zien; dan zijn zijzelf dus de 'gehate', op afstand gezet.

Maar: Hij zal – betoogt Paulus ook – nooit zijn beloften aan Abraham vergeten; Hij zal altijd met hen gaan en met en via hen werken aan hun verlossing en de verlossing van de hele wereld.

Of Israel nu wil of niet wil, het zál meewerken ten goede. Zelfs in hun ongehoorzaamheid en ongeloof blijven ze nog steeds instrument in de handen van God op weg naar heil voor deze hele wereld. Paulus waarschuwt de jonge

Kerk uit de heidenen om zich hierin niet te vergissen door te denken dat de Kerk nu 'beter' is dan Israël.

Het mag duidelijk zijn: Israël is dus niet superieur ten opzichte van bijvoorbeeld Egypte. Integendeel. In de weg die God met Israël gaat, gaat het Hem immers ook om Egypte en om elk ander volk ter wereld. En – zoals Paulus verwoordt – in dat proces naar het heil ontfermt Hij zich over wie Hij wil en Hij verhardt wie Hij wil; zowel in Israël als daarbuiten. En dat kunnen wij oneerlijk vinden, maar als het nu eens zo is – zegt Paulus iets verderop – dat juist op die manier het heil dat God beoogt voor iedereen zichtbaar wordt? Als God nu soms het kwaad verdraagt, duldt, of zelfs gebruikt zodat het ook in zijn ondergang nog meewerkt ten goede?

Dan weet je – zegt Paulus helemaal aan het eind van zijn redenering in Rom. 11:28-30 – op een gegeven moment dus niet eens meer wie nu vriend en wie nu vijand was. Want zonder wie jij als vijand zag, zou de verlossing, ook jouw verlossing, nooit tot stand zijn gekomen. Geen Jakob zonder Ezaü. Geen Israël zonder de volkeren. En andersom.

Ook de grote verlossing die Jezus teweegbrengt kan niet zonder de hardheid van hart van de Farizeeërs en schriftgeleerden, en kan niet zonder de overlevering door Judas, en kan niet zonder de Romeinen die Hem kruisigen. Die zijn daar allemaal voor nodig en ieder voor zich is daar instrument in; meestal zonder de eigen rol te beseffen of te doorgronden.

Grote schrijvers als een Tolkien hebben dit verlossingsthema maar al te goed begrepen en zij zorgen ervoor dat de held van hun verhaal het kwaad – dat zich personificeert in een Darth Vader of de Golem – spaart en duldt. En dat het kwaad uiteindelijk meewerkt aan de verlossing.

Paulus in het slot van zijn betoog (Romeinen 11:32): want God heeft hen *allen* opgesloten in ongehoorzaamheid, om zich over hen *allen* te ontfermen!

Ontferming, barmhartigheid is het laatste woord over allen; en is het eerste dat van ons allemaal wordt gevraagd.

Laten we niet vergeten dat het God gaat om de verzoening tussen alle mensen; zoals Jakob en Ezaü zich uiteindelijk verzoenen. Zoals ooit (wanneer?) Israël en de volkeren zich zullen verzoenen.

Laten we niet vergeten dat als God iemand 'haat', dat niet direct voor de eeuwigheid hoeft te zijn – te gemakkelijk heeft de Kerk zulke uitspraken gedaan over Ezaü en over Israël, en gesproken over hun verwerping; wie weet heeft God de rollen al lang weer omgedraaid en is de Kerk nu de 'gehate' omdat ze geen barmhartigheid toonde en toont aan Israël; of omdat ze te weinig opkomt voor al wat kwetsbaar is en verdrukt wordt in onze wereld; of omdat ze zelf bij de verdrukken hoort.

Laten we ook niet vergeten dat voor God de dood geen grens is en dat Jezus in het dodenrijk geweest is om ook daar nog Gods barmhartigheid te verkondigen; met name ook aan al die mensen – weet Petrus te vertellen – die buiten de ark, buiten de boot vielen vanwege hun hardheid van hart; inclusief een Farao.

De vraag die dit opwerpt is: Doet het er dan nog wel toe hoe wij leven? Hebben wij dan nog wel een eigen wil en eigen verantwoordelijkheid in dit verlossingshandelen van God? Paulus kent die vraag ook. En hierover gaat menig rabbijns commentaar als gesproken wordt over de verharding van het hart van de Farao.

Zij zeggen er het volgende van:

In het Hebreeuws worden verschillende woorden gebruikt voor 'verharding' en in het verhaal zijn ook verschillende fasen aan te wijzen.

Wat het *woordgebruik* betreft wijst men erop dat het woord soms ook 'sterk maken' betekent. Buiten kijf staat in de Joodse commentaren dat God wil dat de zondaar zich zal bekeren en leven; ook de Farao. Maar dan moet hij zich wel bekeren om de goede reden. En dát staat voor hen ook buiten kijf: zonder versterking van hart zou de Farao het volk Israel het land hebben uitgezet; echter niet om een bekering van hart of in overgave aan de God van Israel, en niet uit berouw omdat hij tegen God is ingegaan, maar louter omdat hij het lijden aan de plagen niet meer kon verdragen; zoals zijn dienaren tegen hem zeggen: hebt u nu nog niet door dat Egypte verloren is, als dit zo doorgaat? God maakt het hart van de Farao daarom steeds sterk zodat de Farao alle kans heeft om *in zijn kracht* de goede beslissing te nemen, en niet in zijn zwakheid of uit angst. God wil onze keuzes in onze kracht, niet uit angst of zwakheid.

Wat het *verhaal* betreft wordt gewezen op verschillende fasen. Na de eerste plagen wordt steeds gezegd dat de Farao zelf zich herstelde en hardnekkig weigerde het volk te laten gaan. Pas bij de laatste plagen wordt uitdrukkelijk gezegd dat God zelf de veroorzaker van deze hardnekkigheid wordt. Daarvan wordt gezegd dat iemand die volhardt in het kwaad op gegeven moment ook een grens kan passeren. Dan zit hij zo vast in het kwaad dat hij zich ook voor de poorten van de hel niet meer bekeert maar zich alleen maar naar voren stort. Die grens wordt door de Farao op enig moment gepasseerd en vanaf dat moment gebruikt God hem alleen nog maar om de uittocht van zijn volk uit Egypte alleen maar heerlijker te maken.

En dan is er nog de verklaring dat God simpel kan voorzien wat er gebeuren zal. Zoals ook wij sinds Albert Einstein weten: verleden, heden en toekomst bestaan allemaal tegelijk. Wij nemen tijdens ons leven slechts een bepaalde positie in op de tijdlijn. Maar God, die ver boven onze dimensies leeft, kan de hele tijdlijn overzien. Dat Hij daardoor al weet wat er gebeurt, betekent nog niet dat Hij het goedkeurt of inspireert. Ieder mens houdt zijn eigen verantwoordelijkheid, ook de Farao. Maar God weet al hoe de Farao zal reageren én dat Hij zelf op enig moment de Farao ook alleen nog maar gebruiken zal om zijn macht te laten zien.

We sluiten af met voorlopige conclusies (waarachter weer nieuwe vragen liggen). De uiteindelijke en volkomen verlossing is zeker. Want JHWH heeft die beloofd. En Hij zal zijn beloften houden. Eenmaal zal ook de vijfde beker bij de sedermaaltijd worden gedronken. En onze Messias Jezus zal daarbij zijn en de laatste beker met ons drinken die sinds zijn heengaan nog uitstaat. Dat tot troost van alle verdrukten. Naar die toekomst zien we uit.

Maar het maakt enorm uit voor *vandaag*, hoe de wereld eruit ziet voor alle geringen en verdrukten nú, of wij leven met Gods verlossingsverhaal in ons hart en hoofd.

Dit verhaal verhindert ons om zwart-wit te denken.

Dat verhindert ons om te denken dat wij of anderen beter zijn, laat staan superieur.

Het verhindert ons om ons boven vijanden te verheffen of over hun val te juichen.

Het verhindert ons om bij verschillen jaloers te worden.

Het verhindert ons tegen mensen op te zien en op mensen neer te zien.

Het verlossingsverhaal, zoals het tot nu toe in Jezus Christus zijn hoogtepunt heeft gevonden, inspireert ons maar tot één ding: *barmhartigheid*. Om uiteindelijk net als God zelf voor ieder mens in verdrukking te streven naar

barmhartigheid; om daarvoor op te komen, om met het oog daarop recht te doen, om daarvoor desnoods te strijden tegen verdrukkers, om zo ook de verdrukker een toekomst naar vrede te openen, om ook zelf – als wij een ‘meerdere’ positie innemen – als meerdere de mindere te dienen. Wordt dat gevonden in de godsdiensten van deze wereld? Wordt dat gevonden bij het volk Israel en de andere volken? Wordt dat gevonden mensen en culturen in een gegoede of rijke positie? Wordt dat gevonden in de Kerk, bij onszelf?

In het avondmaal, dat zijn basis heeft in de sederviering, gaat het om Hem die als geen ander instrument in handen van JHWH was, zoon van Hem, die zich gaf voor iedereen die verblind of verhard of vijandig was of zwak. Die zich gaf, ook voor mij. En die van zijn discipelen vroeg te zegenen; de wereld te zegenen en vijanden lief te hebben. En waar men niet gezegend wil worden, gewoon verder trekken om elders zegenend aanwezig te zijn. Opdat hier en nu al iets van het Koninkrijk van God, van de grote dag van verlossing, zou worden beleefd.